

SAVSAD

Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi
The Journal of Defence and War Studies

Sadık Emre KARAKUŞ

Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp
Okulu Dekanlığı, Tarih Bölümü,
Ankara, Türkiye.

National Defense University, Military
Academy Deanery, Department of
History, Ankara, Türkiye.

Geliş Tarihi/Received 20.04.2023
Kabul Tarihi/Accepted 14.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding
author:
Sadık Emre KARAKUŞ

Atf: Karakuş, S. E. (2024). Ahmed
Cevdet Paşa'nın askerî tarihçiliği
Savunma ve Savaş Araştırma Dergisi,
34(1), 1-13.

Cite this article: Karakuş, S. E.
(2024). Ahmed Cevdet Pasha's
military historiography. *Savunma ve
Savaş Araştırma Dergisi*, 34(1), 1-13.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial-NoDerivatives 4.0
International License.

Ahmed Cevdet Paşa'nın Askerî Tarihçiliği

Ahmed Cevdet Pasha's Military Historiography

Öz

Devlet adamlığının yanı sıra alanında ilk olan eserler kaleme alan Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), Türk tarihçiliğinde klasik vakanüvis geleneğinin ötesine geçerek bugün kullandığımız anlamda tarih metodolojisi ve bilimsel disipline yakın usuller kullanan ilk müverrihlerimizdendir. İlmiye kökenli olan Cevdet Paşa'nın geniş kaynakça kullanımı, kaynaklardan yararlanma tarzı, kaynakları tenkite tabi tutması, metin inşası, meselelere mukayeseli yaklaşımı ile kendine has üslubu onu kendinden öncekilerden ayıran başlıca özelliklerdendir. Askerî tarih alanında yazdıkları da yine ilk örnekler olmasının yanında pek çok istisnayı ihtiva eder. Ancak Cevdet Paşa'nın askerî tarihin alanına giren metinleri, bugüne kadar bilimsel araştırmalara konu edilerek öne çıkan özellikleri ortaya konulmuş değildir. Literatürdeki boşluk nedeniyle bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yetiştirdiği önemli münevverlerin başında gelen Ahmed Cevdet Paşa'nın özgeçmişinden ve eserlerinden kısaca bahsedildikten sonra bilhassa Tarih-i Cevdet adlı eseri üzerinden Cevdet Paşa'nın askerî tarih yazımındaki ayırt edici özelliklerinin ortaya konulmasına gayret edilmiştir. On iki ciltlik Tarih-i Cevdet adlı eserin esas alınmasının sebebiyse Cevdet Paşa'nın 1774-1826 yılları arasındaki olayları kaleme aldığı tarih yazıcılığındaki en iyi uygulamaları görebileceğimiz yegâne eserin bu olmasıdır. Ortaya çıkan sonuçlar itibarıyla Cevdet Paşa'nın esaslarını belirlediği temel ordu modeliyle askerî teorisyen olarak ifade edilebilecek seviyede askerî konulara hâkim olduğunu ve muharebe anlatımlarında uyguladığı metodolojiyle de Türk askerî tarih yazıcılığında dönüm noktası teşkil edecek ilk örnekleri kaleme aldığını ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Askerî tarih, askerî tarihçilik, Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Osmanlı tarihi

JEL Kodu: Z00

ABSTRACT

Ahmed Cevdet Pasha (1823-1895), who was a statesman as well as a pioneer in his field, was one of the first historiographers in Turkish historiography to go beyond the classical chronicle tradition and to use historical methodology and scientific disciplinary methods in the sense we use today. Cevdet Pasha's extensive use of bibliography, the way he utilized sources, the way he subjected them to criticism, his textual construction, his comparative approach to issues, and his unique style are among the main features that distinguish him from his predecessors. His writings in the field of military history are also the first examples and contain many exceptions. However, Cevdet Pasha's texts in the field of military history have not been the subject of scientific research to date and their prominent features have not been revealed. Due to the gap in the literature, in this study, after briefly discussing the biography and works of Ahmed Cevdet Pasha, one of the most important intellectuals raised by the Ottoman Empire in the 19th century, an effort has been made to reveal Cevdet Pasha's distinctive features in military historiography, especially through his work Tarih-i Cevdet. The reason for taking the twelve-volume Tarih-i Cevdet as a basis is that it is the only work in which we can see the best practices in Cevdet Pasha's historiography, in which he wrote about the events between 1774-1826. As a result, it is possible to state that Cevdet Pasha was a military theorist with his basic army model, and that he wrote the first examples that would constitute a turning point in Turkish military historiography with the methodology he applied in his battle narratives.

Keywords: Military history, military historiography, Ahmed Cevdet Pasha, Tarih-i Cevdet, Ottoman history.

JEL Code: Z00

Giriş

*Ne Eflatun'un¹ başbuğ olmasından mukaddime-i zafer umulur
ne de Feridun'un² rahle başına geçmesinden bir netice hâsıl olur.*

*Mesela bir geminin bütün takımı ehil olsa amma topçular yelkende ve yelkenciler dümende bulunsa,
gerek fırtına vukuunda, gerek düşman hücumunda adamlarının ehliyetinden ne fâide görülür (Ahmed Cevdet, 1309, s. 36) .*

Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yetiştirdiği âlim ve devlet adamları arasında istisnâî bir yere sahiptir; yetmiş iki senelik hayatında, neredeyse her biri kendi sahasında ilk olan bir düzine eser kaleme almış mümtaz bir münevverdir. Eserlerinden *Tarih-i Cevdet* adlı on iki ciltlik Osmanlı tarihi, başta tarih yazıcılığı olmak üzere birçok alanda yenilikler ihtiva etmektedir. *Mecelle*, İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk kanun olma özelliğine sahiptir. *Kavâid-i Osmaniyye* adlı eseri, Türkçenin ilk gramer kitabı olup *Belâgat-ı Osmaniyye*, retorik alanında yine bir ilktir. Akıcı bir üslûp ve sade bir dil ile kaleme alınan *Kıyas-ı Enbiyâ*, türünün en iyi örneklerindedir. Cevdet Paşa'nın yaşadığı döneme ait olayları kaleme alıp değerlendirdiği *Ma'rûzât* ve *Tezâkir* adlı eserleri birinci elden tarihî kaynak niteliğine haizdir. Ayrıca yazdığı ders kitapları onlarca yıl mekteplerde okutuldu, yazı dilinin sadeleşmesi ve Osmanlı Türkçesindeki harflerin ıslahı için ilk çözüm teklifleri de yine Cevdet Paşa'dan gelmişti. Tanzimat devrinde yazdığı onlarca hukukî metni, *Düstûr* ile bir araya toplayan Cevdet Paşa'nın oluşturduğu hukuk terminolojisi ise bugün dahi kullanılmaya devam etmektedir (Karakuş & Babuçoğlu, 2017, s. XXX).

Medrese kökenli olan ve farklı nazırlık görevleri de üstlenen Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* adlı eserinin yazımına 1853'te başlamış, peyder pey yayımlanan ciltler ve baskılar olmakla birlikte³ otuz dokuz yıl sonra 1892'de *tertîb-i cedîd* ile eserine son şeklini vermiştir.⁴ *Tarih-i Cevdet*'e genel hatlarıyla bakıldığında, Doğu ve Batı dünyasına ait konuların bazen ilkçağlardan başlanarak kaynaklarıyla birlikte tetkik edildiği görülmektedir. Osmanlı müesseseleri ve bunlardaki bozulmalar tarihî seyri içerisinde etraflıca incelenerek, toplumu Batılılaşmaya götüren gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Bu gelişmelerin arkasında yatan faktörler, sebep-sonuç ilişkisi içinde değerlendirilerek gerçek anlamda tarihten ders çıkarmaya çalışıldığı fark edilir. Tarih ilmini devletlerin ve milletlerin öğretmeni olarak gören Cevdet Paşa, tarihin tarafsızca yazılmasını ve gerektiğinde kullanılmak üzere gelecek nesillere bu bilginin devredilmesini tarihin aslî vazifesi sayar (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 20-22).⁵

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* adlı eserinde dönemin klasik Osmanlı tarihçiliğine şeklen bağlı kalmışsa da esasında ilmî tarihçiliğin yolunu açarak tarih felsefesi ve metodolojisi bakımından eski vakanüvis geleneğini ileri taşıyan bir anlayışa sahiptir. İlerleyen sayfalarda detaylarından bahsedileceği üzere *Tarih-i Cevdet*'te kaynak kullanımı, kaynakların tenkite tabi tutulması, meselelerin ele alınış tarzı, Cevdet Paşa'nın yorumları ve mukayeseli yaklaşımı gibi özellikler Türk tarihçiliğinin ilk kapsamlı örneklerindedir.⁶ Cevdet Paşa'nın askerî tarih alanındaki yazdıkları ise yine ilk örnek kabilinden pek çok hususiyeti ihtiva etmektedir. Ancak bugüne kadar Ahmed Cevdet Paşa'nın askerî tarihin alanına giren metinleri bilimsel araştırmalara konu edilerek öne çıkan özellikleri ortaya konulmuş değildir. Elbette bunda Cevdet Paşa'nın kaleminden çıkan eserlerin, birçok bilim dalı ve disipline şamil, kapsamlı ve hacimli eserler olmasının da payı bulunmaktadır. Hiç şüphe yok ki farklı disiplinlerde yapılacak başkaca araştırmalarla ortaya birçok yeni yorum ve değerlendirme çıkacaktır.

Bu makalede, Ahmed Cevdet Paşa'nın özgeçmişinden kısaca bahsedildikten sonra *Tarih-i Cevdet* üzerinden Cevdet Paşa'nın askerî tarih yazımında uyguladığı metodoloji ve öne çıkan tarafları araştırmaya konu edilecektir. Zira tüm eserleri arasında özellikle *Tarih-i Cevdet*, bize bu anlamda en önemli veriyi sağlayan kaynaktır; on iki ciltlik tarihinin birinci cildinde Hz. Adem'den başlayarak ana hatlarıyla Doğu ve Batı dünyasının tarihlerini 1774'e gelinceye kadarki dönemini özetleyen Cevdet Paşa, sonraki ciltlerde 1774-1826 yılları arasındaki gelişmeleri daha ziyade Osmanlı dünyası odağında detaylı olarak ele almaktadır. Bunu yaparken arşiv belgelerinden yerli ve yabancı tarihçilerin eserlerine, sözlü tarihten kendi gözlem ve tecrübelerine kadar birçok bilgi ve belgeyi tenkit ederek kullanan Cevdet Paşa, askerî

¹ Eflatun (M.Ö. 427-347), Batı'da Platon, İslam dünyasında ise Eflatun olarak bilinen İlkçağ Yunan filozofudur.

² Feridun, İran mitolojisinin efsanevi kahraman hükümdarıdır. İran mitolojisinde zaferin ve adaletin sembolü olarak bilinir.

³ *Târîh-i Cevdet*, toplamda üç farklı baskı yapmıştır. Birinci baskıda; ilk cilt 1854 (H.1271) yılında, on ikinci cilt 1884 (H.1301) yılında basılarak ciltlerin basımı peyderpey otuz yılda tamamlandı. Cevdet Paşa tarafından düzenlenerek geliştirilen ve *tertîb-i cedîd* adı verilen ikinci baskısına, 1885-1886 (H.1302-1303) yıllarında yeni bir tertiple başlandı. Ancak matbaanın kötü kâğıt seçimi nedeniyle Cevdet Paşa baskıyı durdurmuş ve bu baskıda yalnızca ilk sekiz cilt neşredilmiştir. Üçüncü ve son baskı ise *tertîb-i cedîd* ve *ikinci tab'* ibareleriyle 1892'de (H.1309) yapıldı. Bu baskı ile *Târîh-i Cevdet*, on iki ciltlik tam takımı ile ilk defa piyasada bulunabilir hâle geldi. Detaylı bilgi için bk. (Karakuş & Babuçoğlu, 2017, *Tarih-i Cevdet* Baskı ve Düzenlemeleri, s. XLI).

⁴ Cevdet Paşa'nın baskılar arasında yaptığı değişiklikleri, sansür ya da maksatlı sistematik bir değişim olarak görmek pek mümkün değildir. Baskılar arasındaki değişikliklerin daha ziyade yazarın eserini tekâmüle erdirmek için genişletmesinden, üslûp ve şekil birliği ile ilgili gözden geçirmelerinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda detaylı bir araştırma yapan Christoph K. Neumann'ın vardığı sonuç, yapılan eksiltmelerin önemsiz hususlar olduğu noktasındadır. Detaylı bilgi için bk. (Neumann, 2000, s. 56-86).

⁵ Cevdet Paşa eserinin daha ilk sayfalarında "*İlm-i Târîhin Lüzûm ve Fâ'idesi Beyânındadır*" adı altında ayrı bir başlık açarak tarih ilminden istifadenin ne derece zaruri olduğunu, beklenen faydaları ve tarihçilerin üzerine düşen görevlere dikkat çekmektedir.

⁶ Cevdet Paşa'nın tarihçilik anlayışıyla ilgili olarak yapılan ilk çalışmalarından biri olarak bk. (Kütükoğlu, 1986, s. 107-114).

tarih konularına da hayli vakıf olup karşılaştırmaları ve değerlendirmeleri itibarıyla de dikkat çekicidir. Daha eserin birinci cildinde “*Fenn-i Harbe Dairdir*” adı altında ayrı bir başlık açarak harp ilminin *sevkülceys* (strateji) ve *ta’biyetülceys* (taktik) adlı iki ayrı ayrı fenne ayrıldığını Avrupa’daki örnekleriyle anlatmakta (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 104-109); Osmanlı harp ceridelerini, hasım kuvvetlerin harp cerideleri ile mukayese ederek muharebeleri yaşadığı gibi anlayıp yazmaya gayret göstermektedir. Görece küçük ya da detay olarak adlandırılabilir askerî meseleleri dahi ihmal etmeden mantık silsilesi yoluyla kapsamlı ordu ve muharebe tahlilleri yapan Cevdet Paşa’nın yorumları, bazen savaş felsefesine doğru kaymakta ve asâkir-i İslam teorisyenliğine doğru gitmektedir. Bu gayretin maksadı ise gerçek manada tarihi ibret vesikası haline getirip ders alınmasını sağlamak, elden kaçırılan fırsatları göstererek ordudaki ve dahi devletteki iyileşmeyle birlikte tekrar be tekrar aynı hatalara düşülmesinin önüne geçebilmektir. Avrupa’da harp tarihi yazıcılığının ortaya çıkma sebebi de temel itibarıyla *geçmiş muharebelerden ders almak* üzerinden şekillendiği göz önüne alınırsa Cevdet Paşa’nın askerî tarih yazıcılığıyla aralarında büyük bir farkın olmadığı ifade edilebilir.

Hayatı ve Eserleri

Cevdet Paşa, 1823 yılında bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan Lofça’da doğdu. Babası Lofça İdare Meclisi Azasından Hacı İsmail Ağa, annesi Lofçalı Ayşe Sümbül Hanım’dır. Asıl adı Ahmed olup Cevdet ismini İstanbul’da öğrenim gördüğü sırada kullanmaya başladı (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 443-450).

Eğitim hayatına Lofça’da başlayan Ahmed Efendi, kazanın önde gelen isimlerinden⁷ dersler alarak kısa sürede Arapça ile İslamî ilimlerde ilerleme gösterdi. Büyükbabasının teşvikiyle ilmiyede ilerlemek üzere 1839’da İstanbul’a gönderildi. Fatih Cami’nde tefsir, hadis, fıkıh, kelim, mantık, adap gibi klasik medrese derslerine devam etti. Dışarıdan felsefe, tabii ilimler, hendese, hesap, cebir, astronomi, coğrafya ve Farsça dersleri aldı. Tatillerde dahi memleketine dönmeyerek tahsiliyle meşgul oldu. Devrin önde gelen tasavvuf ve edebiyat muhitlerindeki sohbetlere katıldıysa da hiçbirine doğrudan bağlanmadı. Belli başlı eserleri okuyarak bilgisini ve kültürünü ilerletti. Diğer ilimlerin yanı sıra şiir ve edebiyat alanındaki eksikliklerini de tamamlamaya gayret etti. Akranlarına göre kendini bir hayli geliştirerek risâleler yazmaya ve talebelere ders vermeye başlayan Ahmed Cevdet, 1845’te İstanbul ruusu olarak resmen müderrislik hizmetine başladı (Ölmezöğlü, 1979, s. 114-123; Atatürk Kitaplığı, Tercüme-i Hâl Defteri, t.y).

Ahmed Cevdet’in hayatındaki dönüm noktalarından biri 1846’da Mustafa Reşid Paşa’nın sadrazamlığı sırasında gerçekleşti. Tanzimat sonrası hazırlanması planlanan mevzuat için icap eden şer’i bilgileri almak üzere Şeyhülislamıktan “*zamanın gereğini bilir, münevver fikirli ve taassuptan uzak*” bir ulema istediğinde henüz yirmi üç yaşında olan Ahmed Cevdet tavsiye edildi. Bu tarihten sonra Ahmed Cevdet, ilmiye ve mülkiye işlerini bir arada yürütmeye başladı. Aynı zamanda medresede tedrisata devam ederken bir yandan da ulema arasında hoş karşılanmadığından gizlice Fransızca öğrenmeye başladı. 1850’de Meclis-i Maarif-i Umumiye Azalığı ve Dârülmualimîn Müdürlüğüne atandı. Kurumu islahaya girişerek ilk talimnamelerini bu yıllarda yazdı. Fuat Paşa ile birlikte Şirket-i Hayriyenin kuruluş nizamnamesini ve Türkçenin ilk gramer kitabı olan *Kavâid-i Osmaniye*⁸’yi hazırladı. 1851’de açılış beyannamesini yazdığı Encümen-i Dâniş aza seçildi. Yeniden kaleme aldığı *Kavâid-i Osmaniye*’yi, Encümenin ilk eseri olarak Sultan Abdülmecid’e sundu. 1852 yılında basılan *Medhal-i Kavâid* adlı kitabında ilk defa alfabenin islahına yönelik tekliflerde bulundu, 1854 Devlet Salnamesi’nde ise teklifi uygulamaya geçti (Ahmed Cevdet Paşa, 1986, s. 21).

1853 yılında Encümen-i Dâniş kararıyla, 1774–1826 yıllarını arasını kapsayan Osmanlı tarihi yazımı görevini üstlendi. İki yıl içinde *Tarih-i Cevdet*’in ilk üç cildini tamamladı. 1855’te kendi zamanının tarihini yazmak üzere vakanüvis olarak atandı. Bu yıllarda, bir yandan *Tarih-i Cevdet*’in yazımını sürdürürken diğer yandan da geleneğe uyarak zamanın siyasi olaylarını anlatan *Tezâkir-i Cevdet*⁹’i kaleme aldı. Vakanüvislik görevini 1865 yılına kadar devam ettirdi (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 443-450).

Ahmed Cevdet, mülkiye alanında yükselirken ilmiye mesleğinde de ilerleyerek 1856’da bilfiil Galata Kadılığına getirildi. Aynı yıl kadılık payesi yükseltilerek 1857’de Meclis-i Ali-i Tanzimat Azalığına atandı. Ceza ve Arazi Kanunnameleri ile Tapu Nizamnamesi başta olmak üzere dönemin kanun ve nizamnamelerinin pek çoğu Ahmed Cevdet tarafından kaleme alındı. Tanzimat Meclisinin tüm kanun ve nizamnamelerinin toplanarak *Düstûr* adıyla basılması da onun tarafından sağlandı. 1860’ta *Mukaddime-i İbn-i Haldun* tercümelerini devam ettirerek yayımladı ve Sadrazam maiyetinde Rumeli teftişine katıldı. 1861’de İstanbul Kadılığı pâyesini aldı ve *memûriyyet-i fevkalâde* ile İşkodra’da meydana gelen isyanı bastırmak üzere görevlendirildi. Fazla askerî güç kullanmadan iki ayda vazifesini

⁷ Bu isimlerin başında, sonraki yıllarda sadrazamlık makamına kadar yükselecek olan Meşrutiyet’in önde gelen isimlerinden Ahmed Mithat Paşa’nın babası Lofça Müftüsü Mehmed Eşref Efendi gelmektedir. Mithat Paşa (1822–1884) ile Cevdet Paşa’nın tabir-i caizse, sınıf arkadaşı olarak Lofça’da başlayan ilişkileri, ömürleri boyunca çok farklı şekillerde devam edecektir. Detaylı bilgi için bk. (Cevdet Paşa, 1986, s. 3).

⁸ Bu gramer kitabı, Cevdet Paşa tarafından sonraki yıllarda genişleterek *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye* adıyla yayınlanmış ve otuzdan fazla baskı yapmıştır. Esra Karabacak tarafından yayına hazırlanan baskı için bk. (Ahmed Cevdet Paşa, 2007).

⁹ Cevdet Paşa’nın vakanüvisliği zamanında (1855-1865) bizzat kendisinin de içinde bulunduğu olaylara dair tuttuğu notlardan teşekkül eden bir hâtırat niteliği taşımaktadır. Detaylı bilgi için Cavid Baysun tarafından hazırlanan yayın için bk. (Cevdet Paşa, 1986).

tamamlayarak idarecilik ve teşkilatçılıktaki maharetini de ispat etti. 1863'te Bosna eyaletini teftiş göreviyle ilgili hazırlıklarını yaparken Anadolu Kazaskerliği pâyesine ulaştı. Bir buçuk yıl içinde Bosna'da gerekli islahatı gerçekleştirmeye muvaffak oldu. Bu başarıları nedeniyle o zamana kadar hiçbir ilmiye mensubuna verilmemiş olan ikinci rütbeden *Nişân-ı Osmânî* ile taltif edildi. Taşra yönetimindeki reform ihtiyacına binaen 1864 (Tuna) Vilayet Nizamnamesi çalışmalarına katıldı (BOA, DH.SAİD.MEM, 8-12). Aynı yıl Kozan ıslahatı için görevlendirildi, altı ay içinde icap eden düzenlemeleri gerçekleştirdi. Bu başarıları, kendisini çekemeyenlerin harekete geçmesine yol açtı; Şeyhülislâmlığa getirilecekken ilmiye sınıfından mülkiye sınıfına nakline karar çıkarıldı ve 1866'da kazaskerlik pâyesi vezarete çevrildi. Ender görülen bu durum, Cevdet Paşa'yı hayli üzmüşse de doğru bildiği yolda hizmete devam etti. Sık sık tayinlere maruz kaldı; azillerinde ise köşesine çekilerek eserlerini yazmayı sürdürdü (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 444-450; Ölmezoğlu, 1974, s. 118-123).

1866'da Halep Valiliğine tayin edilen Cevdet Paşa, iki yıl süren bu görevi sırasında yeni vilayet teşkilini gerçekleştirdi. 1868'de *Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye* Başkanı, ardından Divanın nezârete çevrilmesi üzerine Adliye Nâzırı oldu ve Nizamî Mahkemeler teşkilâtını kurarak mevzuatını hazırladı. Yeni bir medeni kanunun ihdası tartışmalarında, Fransız Medeni Kanunu'nun tercüme edilerek uygulanması görüşü ağır basarken Cevdet Paşa, Hanefî fihhına dayalı çağın gereklerini içerir bir kanun hazırlanması düşüncesini savunarak, karşı çıkanlara bu görüşünü kabul ettirdi ve Babrâli'de teşkil edilen Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti Reisliğine getirildi. Devrin önde gelen fıkıh âlimlerinin de yer aldığı bu cemiyet, *Mecelle*¹⁰'nin ilk dört cildini yayımladı. Beşinci cildin hazırlığı bitmek üzereyken 1870'te Cevdet Paşa reislikten azledilerek Hüdâvendigar Valiliğine tayin edildi. Birkaç gün sonra bu görevinden de alındı. Aynı yıl Osmanlı maliyesindeki takvim kaynaklı aksaklıkları gidermek ve Türkçenin bilim dili olmadığı iddiasını çürütmek için *Takvimü'l-Edvâr*'ı yayımladı (Aydın, 2003, s. 231-235; Ölmezoğlu, 1974, s. 119-123).

Cevdet Paşa'yı uzaklaştırdıkları Mecelle Cemiyetinin başarısızlıkları ortaya çıkınca 1871'te yeniden göreve getirildi. Mecelle'nin sekizinci kitabı hazırlandığı sırada Maraş Valiliğine tayin edildiyse de on sekiz gün sonra *Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye Üyeliği* ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti Başkanlığına tayin edilerek 1872'de tekrar İstanbul'a alındı ve komisyon çalışmalarını devam ettirdi. 1873'te Şûrâ-yı Devlet Üyesi, ardından Evkaf Nâzırı oldu. Aynı yılın ortalarında Maarif Nâzırlığına getirildi. Nâzırlığı zamanında ilkokullardan yüksekokullara kadar her seviyede yeni ders programları yapıldı, yeni bir elifba hazırlandı. Nuruosmaniye Camii avlusunda modern usullere göre yeni bir ilkokul açıldı. Dârümuallimîn teşkilâtı sıbyan, rüşdiye ve idâdî olmak üzere üç kademeye ayrılarak yeniden düzenlendi. Kendisi de *Kavâid-i Türkiyye*, *Miyâr-ı Sedâd* ve *Âdâb-ı Sedâd* adını taşıyan üç ders kitabı yazdı. *Kısas-ı Enbiyâ*¹¹ adlı eserinin üç cüzünü de bu arada tamamladı. 1874'te Şûrâ-yı Devlet Başkan Vekilliğine getirilen Cevdet Paşa, Mecelle'nin on ikinci kitabını da aynı günlerde hazırlamıştı. 1874'te Yanya Valiliğine, 1875'te önce Maarif Nâzırlığına, kısa bir süre sonra da Adliye Nâzırlığına getirildi. Bu arada Bulgaristan'da isyan belirtileri görülmesi üzerine 1876'da Rumeli teftişiyile görevlendirildi. Döndüğünde nâzırlıktan azledilip Suriye Valiliğine tayin edildiyse de daha Suriye'ye gidmeden üçüncü defa Maarif Nâzırlığına getirildi. II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle Adliye Nâzırlığına tayin edildi. Bu sırada on altıncı kitabı da bastırarak Mecelle'yi tamamladı; böylece 1851 maddeden oluşan *Mecelle*, bütün İslâm devletlerinde İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk kanun oldu (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 444-445).

1877'de Dahiliye Nâzırlığına getirildiyse de aynı yıl Evkaf Nâzırlığına naklen tayin edildi. 1878'de tekrar Suriye Valisi olarak Şam'a gitti. Bu arada Kozan'da çıkarılan isyanı bastırmakla görevlendirildi. Ancak isyanın bastırılması sırasında Şam Valiliğine Ahmed Midhat Paşa'nın tayin edilmesi üzerine açıkta kaldı ve görevini tamamlayarak İstanbul'a döndü. Dönüş yolunda Ticaret Nâzırlığına tayin edildiği haberini aldı. 1879'da Tunuslu Hayreddin Paşa'nın Sadarettin istifası üzerine on gün müddetle Sadrazamlığı vekâleten yürüttü. Said Paşa, başvekil olunca tekrar Adliye Nâzırlığına getirildi. 1880'de Nezaret bünyesinde Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'nin açılışını yaparak ilk dersleri bizzat verdi. Aynı yıl alanında ilk olan *Belâgat-ı Osmâniyye*¹²'yi yayımladı. Ahmed Vefik Paşa'nın başvekil olması üzerine, 1882'de Adliye Nâzırlığından ayrıldı ve üç buçuk yıl resmî görevlerden uzak kaldı. Bu sırada *Tarih-i Cevdet'i* ve *Kavâid-i Osmaniyye*'nin eksiklerini tamamladı. 1886'da beşinci defa Adliye Nâzırlığına getirildi. Ancak Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa ile aralarında çıkan anlaşmazlık sebebiyle ayrılmak zorunda kaldı. 1890'da II. Abdülhamid tarafından Meclis-i Âlîye tayin edildi (Karakuş & Babuçoğlu, 2017, s. XXXVI-XXXVII).

¹⁰ Kısa *Mecelle* olarak bilinen *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, Osmanlı Devleti'nde 1868-1876 yılları arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren kanundur.

¹¹ Tam adı *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ* olan bu eser, peygamberlerin hayatlarını, tebliği faaliyetlerini ve halifelerin tarihini kıssalarla anlatmakta olup ilk defa tam baskı olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım tarafından 1915 yılında yayımlanmıştır. (Ahmed Cevdet Paşa, 1331) Sonraki yıllarda farklı düzenlemeler ile birçok yayınevi tarafından neşredilmiştir.

¹² Detaylı bilgi için bk. (Ahmed Cevdet Paşa, 2001).

Bundan sonraki hayatını ilmî çalışmalarına ve çocuklarına ayırdı. Bir yandan *Ma'rûzât*¹³'in son kısımlarını II. Abdülhamid'e arz ederken (BOA, Y.EE, 39-20) bir yandan da *Tarih-i Cevdet*'i yeniden düzenleyip geliştirerek *tertib-i cedid* adı verilen yeni baskısını 1892'de yayımladı. Kısa bir hastalık döneminden sonra 26 Mayıs 1895'te Bebek'teki yalısında vefat etti. Hükümetçe düzenlenen büyük bir cenaze töreninin ardından Fâtiht Sultan Mehmed Türbesi hazînesine defnedildi.¹⁴ Eşi Adviye Rabia Hanım ile evliliklerinden Ali Sedad, Fatma Aliye ve Emine Semiyeye adlarında üç çocukları olmuştu. Kaleme aldığı sayısız hukukî metnin yanı sıra basılmış ve hâlâ basılmamış birçok eseri¹⁵ vardır (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 444-450; Ölmezoğlu, 1974, s. 118-123).

Kaynak Kullanımı ve Metin İnşası

Ahmed Cevdet Paşa'yı diğer Osmanlı tarihçilerinden ve vakanüvislerden ayıran özelliklerin başında, çoğu zaman bilimsel metodolojiye uygun bir şekilde yaptığı kaynak belirtme ve bunları tenkite tabi tutma özellikleri gelir (Arıkan, 2011, s. 75-77). Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*'in birinci cildinin ilk sayfalarında, "*Tarih-i Cevdet'in Mehazları*" başlığı altında, en çok kullandığı elli beş eserin adını vererek bu eserlerin pek çoğunun içeriğinden ve yazarından bahsederek okuyucuya kaynaklarını tanıtmaktadır (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 10-20). Bu elli beş ana kaynağın dışında, metin içinde atıf yaparak kullandığı onlarca farklı kitap, Osmanlı arşivindeki resmî defterler, belgeler, mektuplar, layihalar ve çeşitli mükâleme ile meşveret meclislerinin kayıtları da tabii olarak Cevdet Paşa'nın kaynakları arasındadır. Hatta bununla da yetinmeyen Cevdet Paşa'nın her cildin sonunda bulunan ekler kısmında neşrettiği belgeler vardır ki sayısı toplamda iki yüzden fazladır. Bunlar arasında, tam metin olarak neşredilen Ocak Kanunnamelerinden Asâkir-i Mansûre Kanunnamesine, harp ilanı beyannamelerinden sulh musâlahanamelerine kadar dikkat çeken çokça belge bulunur. Osmanlı tarih yazımında Cevdet Paşa'dan önce rastlanılmayan bu özellikler, malumdur ki Türk tarihçiliğinde yeni bir dönemi başlatmıştır.

Cevdet Paşa'nın askerî tarihe dair kaynak kullanımında göze çarpan ilk husus, resmî ve gayriresmî tarih yazarlarının yazdıklarıyla yetinmeyerek seferlere katılan başka kişilerin yazdığı (ordu jurnalleri, cerideler, vakayinameler, zabıtnameler, layihalar, mektuplar ve tarihçeler gibi) metinleri de karşılaştırmalı olarak kullanmasıdır. Bu kaynakları mukayese ve muhakeme ederek hakikate ulaşma çabası, Cevdet Paşa'nın askerî tarih yazımında sürekli uyguladığı bir usuldür. Müderrislik, kadılık ve çeşitli kademelerdeki devlet tecrübesinden olsa gerek bir muharebeyi kaleme alırken dahi tarafların yazdıklarını mantık süzgecinden geçirerek muhakeme edip karşılaştırmayı bir metodoloji olarak çok sık kullanmaktadır. Hatta bunu sadece Osmanlı'nın mağlup olduğu muharebelerde değil Osmanlıların zaferle çıktığı muharebelerde dahi kullanmaktan imtina etmemiştir. Zira Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında 1788'de Osmanlı'nın kazandığı Mehadiye muharebesini anlatan Nemçe harp jurnallerinde, başarısızlık sebeplerinin üstünü örten ifadeleri nedeniyle Nemçelileri dahi eleştirmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1016-1019).¹⁶

Cevdet Paşa'nın ilmi tenkitçiliğinden Osmanlı vakanüvisleri ve müverrihleri de payına düşeni almış görünmektedir; *Tarih-i Cevdet*'in satır aralarında, yeri geldikçe birçok müverrihin yazdıklarını ilmi olarak çürütmeye çalıştığı görülür. Osmanlı tarihçilerinin yazdıkları yanlış ifadeleri satır satır ele alan Cevdet Paşa, örneğin Enverî ile Asım Efendi'yi ilmi titizlik göstermemek ve tutarsız bilgiler vermekle, Şanizade ile Edib Efendi'yi tarafgirlik ve yanlış bilgi vermekle (Halaçoğlu & Aydın, 1993, s. 446), Vakanüvis Vasıf Efendi'yi ise Avrupa'daki düzenli orduya geçiş sürecindeki asker alma kaynaklarını izah ederken kullandığı ifadeler¹⁷ nedeniyle "tam cahil" olarak itham ederek yaklaşık sekiz sayfada maddeler hâlinde reddiyelerini de izah etmektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 702).¹⁸ Cevdet Paşa'nın ortaya koyduğu eleştiriler ve izahları bir bütün hâlinde değerlendirildiğinde bu tenkitlerin, argümanlar ile sağlam bir mantık çerçevesinde inşa edilmiş olduğunu fark etmek zor değildir.

¹³ *Ma'rûzât*, 1839-1876 yılları arasındaki tarihî ve siyasî olayların özet halinde yazılmasını şifahi olarak isteyen Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Ahmed Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Padişaha sunulması dolayısıyla *Ma'rûzât* adını almıştır. *Tezâkir* ile aynı yılları konu almasına rağmen yazım amacı ve üslubu itibarıyla birbirinden farklıdır (Ahmed Cevdet Paşa, 1980).

¹⁴ Ahmed Cevdet Paşa'nın mezar taşında, kızı Fatma Aliye Hanım'ın mısraları ve düşürdüğü tarih ile şunlar yazılıdır: "*Hüve'l-Bâkî. Asrımızın İbn-i Kemâl'i idi, Hayfâ ki terk-i hayât eyledi. Edîb idi hayli eser bıraktı, Tezyîn-i zât ü sîfât eyledi. Taktire idüb rızâsın izhâr, Allah deyü azmi cennât eyledi. Târîhini yazan kalem kırılınsın, Ahmed Cevdet Paşa vefât eyledi. Sene 1312*"

¹⁵ Bu eserler: 1-Târîh-i Cevdet. 2-Tezâkir. 3-Ma'rûzât. 4-Kisas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ. 5-Kırım ve Kafkas Târîhçesi. 6-Mukaddime-i İbn-i Haldûn. 7-Belâgat-ı Osmaniyeye. 8-Kavâid-i Osmaniyeye. 9-Medhal-i Kavâid. 10-Kavâid-i Türkiye. 11-Dîvân-ı Sâib Şerhinin Tetimmesi. 12-Mî'yâr-ı Sedâd. 13-Âdâb-ı Sedâd fî İlmülâdâb. 14-Beyânül Unvân. 15-Takvîmül Edvâr. 16-Mecmûa-i Ahmed Cevdet. 17-Hülâsatül Beyân fî Telifül Kur'ân. 18-Mecmûa-i Âliye. 19-Malûmât-ı Nâfia. 20-Hilye-i Saâdet. 21-Eser-i Ahd-i Hamîdî. 22-Gaayetü'l-Beyan 23-Tarifü'l-İrtifa 24-Tâlikât 25-Divânçe-i Cevdet.

¹⁶ "*Her tâ'ife kendüye müsâ'id olmayan vukû'âtı haffce geçmek ve müsâ'id olanları hadden ziyâde ifrât etmek âdet olduğuna binâ'en bu vukû'âtı dahi Nemçe jurnalleri ber-minvâl-i sâbık pek ziyâde ihtisâr etmiş olmağla ...*"

¹⁷ Cevdet Paşa'nın eleştirdiği ifadeler şunlardır: "*Veled-i zinâları terbiyye ederek büyüdüklerinde anlara vaz'-ı cedîd üzere fenn-i harbi ta'lim ve askerlerinin bir mikdârını bunlardan tanzîm ederler memleketlerinde olan re'âyâ dahi abd-i müşterâları hükmünde olarak lede'l-iktizâ onlardan âdemler devşirüb ta'lim ve terbiyye eylerler*" (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 701).

¹⁸ "*Evvelâ Avrupaluların asâkir-i muntazamayı piç-hânelerde yetiştirmiş oldukları ve mechûlû'n-neseb haşerâtdan ve merkez-i esâretde olan teb'alarından terkib eyledikleri dâ'iyyesi Vâsif Efendi gibi sefâretle Avrupa'ya gitmiş ve Devlet-i Aliyye'de umûr-ı hâriciyye nezâreti etmiş ve her şey'e vukûf ve ma'lûmât da'vâsında bulunmuş olan zâta gâyet ayb îrâs edecek ve umûr-ı hâriciyyede cehl-i tâmmını isbât eyleyecek bir mâddedir.*"

Elbette Tarih-i Cevdet gibi aslı on iki cilt ve 4260 sayfadan oluşan hacimli bir eserde Cevdet Paşa'nın ilmi tenkitçiliğine ve eleştirilerine dair onlarca örnek vermek mümkündür. Ancak aynı konular hakkında üç tarihçinin kendi dönemleriyle ilgili yazdıklarını karşılaştıran Cevdet Paşa'nın aşağıda bahsedeceğimiz tavrı, kendisinin kullandığı metodoloji hakkında yeterli kanaatin oluşmasını sağlayacaktır. Şöyle ki, dönem müverrihlerinden Şanizade, Faik Efendi ve Esad Efendi'nin aynı konu hakkında yazdıkları birbirleriyle uyuşmayan farklı görüşleri peş peşe sıralayan Cevdet Paşa, bundan sonra tartışma usulü şeklinde şunları ifade etmektedir:

“Bunların üçü de [Şanizade, Faik Efendi, Esad Efendi] ol asrın ricâlındendir. Şimdi hangisinin sözüne itimâd edelim? Hiçbirinin sözüne itimâd etmeyelim hemen vekâyî'î muvâzene ve muhâkeme ederek eserden mü'essire intikâl [...] edelim. Çünkü müverrihler mu'âsırlarının çoğundan ale'l-husûs ser-i kârda [iş başında, yönetimde] bulunanlarından ekseriyâ ba'zı esbâba mebnî ya müteşekkîr veyâ müteneffîr bulunur ve bu cihetle zihinleri bi't-tabî' bir tarafa mütemâyil olur ve ona göre lisân kullanur. Binâ'en-aleyh mu'âsırlarının terceme-i hâllerini beyân makâmında ifrât ve tefrîden hâlî kalmazlar ammâ vukû'âtın muhâkemesiyle hakikat-i hâl meydâna çıkar.” (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 3371).

Görüldüğü üzere Cevdet Paşa'nın tarih yazıcılığında şahsi düşüncelere, başkalarının söyleyip yazdıklarına göre herhangi bir kanaat oluşturmaya yer yoktur. Tarihî meseleleri de bir hukuk davası gibi delil, ispat ve fiile göre ele alıp muhakeme ederek karara varma süreçlerini işletmektedir. Bunu tartışma usulü içerisinde, metin üzerinde yapması ise okuyucunun bu süreçlerin tamamı hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamaktadır.

Cevdet Paşa'nın askerî tarih yazıcılığı ve kaynak kullanımına dair örnekler görebileceğimiz önemli bir dönem de Sultan III. Selim zamanındaki *Nizam-ı Cedid* devrini aktardığı sayfalardır. Bilindiği gibi Osmanlı askerî tarih yazıcılığının ana konularından olan Nizam-ı Cedid reformları öncesinde devlet ricalinden birçok kişiye konuyla ilgili raporlar hazırlanmıştı. Bu layihalardan birçoğunu tetkik ettiği anlaşılan Cevdet Paşa, yirmi kadar layihayı da özetleyerek eserine dahil etmiş ve layihalardaki teklifleri yazdıktan sonra yine tartışma usulü çerçevesinde kendi görüşlerini de yaklaşık yetmiş beş sayfa boyunca beyan etmiştir. Cevdet Paşa'nın sadece bu layihalar üzerinden yazdığı fikirleri dahi askerî meselelere ne kadar vakıf olduğunu ortaya koymaktadır. Zira burada asker almadan, talimlere, askerî sınıflardan, lojistik ve ikmal konularına kadar uzanan kapsamlı sistem ve teşkilat değerlendirmeleri yaptığı görülür. Layiha sahiplerinin birçoğunun ise ortaya işe yarar bir fikir koyamadığını, meseleyi çocuk oyuncağına döndürdüklerini ve layihalardaki yersiz fikirler nedeniyle¹⁹ Yeniçeriler arasında III. Selim'e olan nefretin arttığını, askerî reformların da lüzumu gibi yapılamayarak fırsatın kaçırıldığını ifade etmektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1575-1576).

Cevdet Paşa'nın metin inşası konusunda Tarih-i Cevdet'in genelinde uyguladığı usul, askerî tarihe dair metinleri için de geçerlidir. Bu usul, ana hatları itibarıyla konuları genelden özele kronolojik bir bakış açısı ile kapsayıcı ve temel bilgileri vererek bilgi akışını adım adım ilerlettiği pekiştirici bir usuldür. Bazen ayrı başlık açmaksızın konu bütünlüğü içerisinde ve ansiklopedik bir tarzda verdiği bu bilgileri, kimi zaman ayrı başlık altında ya da “istitrâd” (ara söz/konu) başlığı altında verdiği monografik okuma parçaları biçiminde kaleme almıştır.

İstitrâd şeklinde Tarih-i Cevdet'in birinci cildinde kaleme aldığı ilk metin, askerî tarih için de önem arz eden “*Tuğ ve Sancaklara Dâ'irdir*” adlı metindir. Bu metinde, Hz. Muhammed döneminden başlayarak bayrak, tuğ, sancak, âlem ve askerî müzik gibi konularda temel bilgileri vererek Nizâm-ı Cedîd dönemindeki değişimden bahseder (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 33-35). Yine daha eserin mukaddime kısmında ayrı bir bölümde “*Fenn-i Harbe Dâ'irdir*” başlığı altında verdiği bilgiler²⁰, hem metin inşasını görmek hem de askerî tarih yazımındaki farkını anlamak açısından önemlidir. Zira bahsedilen bölümde, Avrupa kaynaklarından özetlediği bilgilerle Büyük İskender zamanından başlayarak büyük bir ilim olarak nitelendirdiği harp fenninin usul ve esaslarını izah eder. Harp biliminin, *sevkülceys* (strateji) ve *ta'biyetülceys* (taktik) adlı iki ayrı bilime ayrılmış olduğunu belirterek²¹ bunlara dair Avrupa'dan ve Osmanlı'dan örneklerle konuyu

¹⁹ “Kaldı ki ol vakit Avrupa'da şuyû' bulan fünûn-ı harbiyye kitâbları henüz lisân-ı Türkî'ye terceme olunmamış olduğundan ta'lîm ve tanzîm-i asker mes'elesinin İstanbulca nazariyyâtı bile ma'lûm değil idi. Ber-minvâl-i sâbık bâ-irâde-i seniyye nizâm-ı devlete dâ'ir lâyiha takdîm eden zevâtın dahi ba'zısı muhârebede bulunmamış ve bulunanlar dahi asâkir-i mu'allemenin yalnız karşıdan harekâtını müşâhede ederek nasıl tertîb ve ne vechile ta'lîm olunur ve zâbita ve nizâmları nedir buralara dâ'ir aslâ tahsîl-i vukûf etmemiş idiler. İnsân ise bilmediği şey'i dâ'imâ bildiği şeylere kıyâs ile tasavvur idegeldigine mebnî kimisi mevcûd ocakların mümkün mertebe ıslâhına hasr-ı efkâr ve kimisi Nizâm-ı Cedîd diye yine eski bildiği sunûf-ı askeriyeye cinsinden bir nev' asker tertîbini ihtâr eylediği cihetle mezkûr lâyihalarda bu bahse dâ'ir bast olunan mütâlâ'âtın kimisi isâbet-i savâbdan mahrûm ve mehcûr ve kimisi sâde ve maksaddan dûr olarak ârâ ve efkâr ol kadar teşebbüs ve ihtilâf itmiş idi ki bu kadar ârâ-yı mütehâlifin cihet-i vahdetini bulmak asil kaziyeye-i matlûbenin icrâsından daha müşkil olmuş idi.”

²⁰ Tarih-i Cevdet'in Osmanlıca olan *tertîb-i cedid* ikinci baskısında (1309), sayfa 117 ve 124 arasındaki bu bilgiler Tarih-i Cevdet'in birinci baskısında bulunmaz. Diğer genel bilgilendirme yazıları gibi birinci baskıda muhtelif ciltler arasındaki dağınık bilgiler, *tertîb-i cedid* ile genişletilip birinci cildin ilk sayfalarında toplanmış izlenimi vermektedir.

²¹ “İşte bu sûretle ilm-i harb sevkü'l-ceys ve ta'biyetü'l-ceys nâmıyla başluca iki fenn-i lâzîmü'l-i'tinâyâ münkasım bir büyük sînâ'at olmuşdur ki ordu kumandan ve erkânı olanlar birçok mukaddemât-ı ulûmî tahsîl etdikden sonra bu fenlerde mâhir olmaları ferâ'iz-i hâliyyedendir. Sevkü'l-ceys fenni gerek tecâvüz gerek tahaffuz için mühimm olan mevâki'in intihâbından ve ta'biyetü'l-ceys fenni lede'l-müsâdeme muzafferiyeti mücib olacak â'mâl ve tedâbirin icrâsından ibâretidir.” bk. (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 107).

genişletir.²² Benzer şekilde, “*Ahvâl-i Bahriyye Hakkındadır*” başlığı altında Fenikeliler döneminden başlayarak denizcilik ve gemi türleri ile ilgili temel bilgileri ve gelişmeleri aktardıktan sonra 1774 yılına gelinceye kadarki Osmanlı deniz muharebeleri tarihini yaklaşık otuz beş sayfada özetler (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 113-140).

Ahmed Cevdet Paşa'nın askerî tarih yazımında metin inşasına dair rastladığımız kayda değer farklılıklardan bir diğeri ise önemine dikkat çektiği konuların uygulamasını, tarihî vakalar ya da örneklendirmeler üzerinden gösterme çabasıdır. Mesela askerî strateji ve taktik kavramlarını açıkladıktan hemen sonra 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan örnek vererek; “*Şumnu mevkiinin ehemmiyeti takdîr ile üssü'l-harekât ittihâz olunması sevkülceş fennine mutâbik ve ol vaktin hükümünce müdâfa'aya kâfi istihkâm virilmesi ta'biyyetülceş fennine muvâfık düşmüşdür.*” (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 107) şeklindeki ifadelerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Yine aynı kabilden olmak üzere 1787-1792 Osmanlı-Avusturya Savaşı'ndaki muharebelerin cereyan tarzına dair detaylara geçmeden önce, Cevdet Paşa'nın üç sayfa boyunca harekât bölgesinin askerî coğrafya ve topografyasını teferruatlı olarak aktardığı görülmektedir. Bu bilgiler arasında tabya ve top mahalleri, tıkama ve engelleme bölgeleri, geçiş güzergâhları, mağaralar ve mağaraların kaç asker alacağına kadar malumat bulunmaktadır.²³ Ayrıca ilerleyen sayfalarda muharebelerin cereyan tarzını aktarıırken sıkça bu bilgilere atıfta bulunarak temel oluşturduğu coğrafya bilgilerinin üstüne yenilerini eklemektedir. Bu uygulamaları nedeniyle de Cevdet Paşa'nın ele aldığı muharebeleri dönemin harp fennine uygun bir biçimde aktarmaya çalıştığını ve bunu öğretici/pekiştirici uygulamalarla yapmak istediğini ifade etmek mümkündür.

Askerî tarih yazıcılığı açısından Cevdet Paşa'nın metodolojisi dönem yazarlarından ayrıldığı gibi üslubu da bunlardan farklıdır. Cevdet Paşa, muharebelerin anlatımında daha anlaşılır bir dil ve canlı tasvirler kullanarak muharebenin cereyan tarzını aktarma gayretindedir. Kimi zaman araya girerek kaynaklardaki bilgileri metin üzerinde sorgulamaktan elbette vazgeçmez.²⁴ Ancak daha dikkat çekici tarafı ise önemine binaen bazı muharebelerin yazımını bitirdikten sonra *muharebeden alınan/çıkarılan dersler* gibi kendi yorumlarını eklemesidir. Örneğin, 1789'da Osmanlı ordusu ile Rus ve Avusturya orduları arasında gerçekleşen Boze Muharebesi'ndeki askerî hareketliliği aktardıktan sonra “*İşte cây-ı ibret [ibret edilecek nokta] ve intibâh burasıdır ki*” diyerek öncesi ve sonrası ile askerî tahliller yapmakta, önemli gördüğü noktaları tekrar vurgulayarak ordu, teşkilat ve devlet değerlendirmelerine kadar yorumlarını genişletmektedir. Bu kısımda Cevdet Paşa, orduları zafere götüren maddi ve manevi kuvvetleri izah ederken orduyu insana, askerî sınıfları ise insan uzuvlarına benzemektedir. Askerî sınıfların işine vakıf, fen ve sanatlarında mahir olarak uyum içerisinde çalışması gerektiğini; komutanların ise silah, mühimmat ve zahire konularında tedbirli, ilm-i harbi ve ruhü'l-çeyşi bilen zapturapta ve ittihadı muktedir, askerî ceza kadar mükâfatı da ihmal etmeyen, dinî ve millî duygular ile askeri cenge teşvik edebilecek vasıflara sahip olması gerektiğini belirtmektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1222-1224).

Cevdet Paşa'nın muharebe anlatımlarında uyguladığı metin inşası ve temel kurgu bir bütün halinde değerlendirilecek olursa ana hatları itibarıyla bunun neredeyse günümüz formatına yakın bir usul olduğu görülür. Yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi muharebeden önce muharebe sahasının askerî coğrafya açısından tetkik edilmesi, birliklerin durumu hakkında bilgi verilmesi, muharebeleri olduğu gibi gerçekçi bir şekilde aktarma çabası, alınacak/çıkarılacak dersler vurgusu ve bunların tamamının övgü ya da yergi vesilesi yapılmadan eleştirel bir bakış açısıyla kaleme alınması dönem itibarıyla nadir görülen bir durumdur.

²² *Fenn-i Harbe Dâ'irdir* başlığındaki konular için daha ziyade Kont Raimondo Montecúccoli'den yararlandığını belirten Cevdet Paşa'nın askerî tarih konularında kaynak olarak kullandığı diğer Batılı yazarlardan bazıları şunlardır: Mareşal Vauban, Anton von Prokesch, Jean-Henri Castéra, Louis Adolphe Thiers. bk. (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 3526-3580).

²³ Mesala “İnlik” ve civarını tasvir ettiği satırlar (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1013-1014) şöyledir: “*İrşova'dan beş sâ'at yukarıda Tuna'nın öte tarafında Nemçe ülkâsında İnlik ta'bir olunur hüzn-i hasine mânend bir gâr-ı ba'üdü'l-gûr olub medhali Tuna'nın üzerine müşerref ve Özi sengistânından ibâret bir sarp cebel ve derûnu birkaç bin asker alabilecek kadar vâsî olmağla Nemçelüler bu mağaranın yemîn ve yesârında metîn ve müstahkem tabyalar inşâ ve içerüsüne iki bin kadar asker ve mikdâr-ı kâfi toplar vaz' ve bir mu'teber kapudanlarını muhâfız ta'yin ile Vidin'den Belgrad'a âmed ü şüd idecek sefâ'in-i İslâmiyye'nin mürûrına mâni olurlar ve içinde mikdâr-ı kâfi zahâ'ir ve mühimmâtı olub berren alınmak kâbil olmadığı misillü nehren dahi topları suya berâber oldığından yanaşılmak mümkün olmayub zabt ve teshîri muhâlâtdan add olunur idi.*”

²⁴ Örneğin, Boze Muharebesinde Osmanlı askerinin sayısını 150 bin olarak belirten Vakanüvis Vekili Edip Efendi'nin verdiği rakamı mübalağalı bulan Ahmed Cevdet Paşa (2017, s. 1218) şunları yazmıştır: “*Hâlbuki ol vakit Ordu-yı Hümâyûnda ne kadar asker olduğu ber-vech-i sıhhat Devlet-i Aliyye'nin bile ma'lûmu degil idi. Zîrâ bir mahalle müretteb ve me'mûr olan askerin nisfî mahall-i me'mûriyyete varamaz idi ve bir ser-gerdenin ma'îyyetinde beş yüz nefer mevcûd iken iki kat ta'yinât almak için bin veyâhûd daha ziyâde deyi haber verir idi ve ba'zı rivâyâta nazarın ol vakit Ordu-yı Hümâyûnda yüz bine karîb asker tecemmu' eylemiş deniliyor ise de meydân-ı harbde ibrâz-ı liyâkat iden süvârî askeri kalîl olarak sâ'ir galabalık bir işe yaramamışdır. Fakat ol vakit Ordu-yı Hümâyûndan rikâb-ı hümâyûna medâr-ı i'tizâr olmak üzere düşmanın kesret ve kuvvetinden bahs olunmuş olub Enverî Efendi dahi Ordu-yı Hümâyûnda vak'a-nüvîs bulunmağla Ordu-yı Hümâyûn ricâlinin ifâdelerine muvâfık olarak bu hezîmetin sebebi asâkir-i İslâmiyyenin â'dâya nisbetle killeli olmak üzere tahrîr itmîşdir. Edîb Efendi dahi ol vakit Dersa'âdet'de vak'a-nüvîs vekîli bulunarak vâk'ânın keyfiyyet ve hakikatinden bî-haber olub ol vakit ise yeniçerilerden erkân-ı Saltanat-ı Seniyye müteneffir olarak dâ'imâ asâkir-i nizâmîye tertibi emelinde bulunmalarıyla ve hakikat-i hâlde bu inhizâmın sebebi askerinin nizâmsızlığından ibâret olmasıyla Edîb Efendi dahi askerîyi bütün bütün suçlu göstermek için ziyâdece mübâlağa etmişdir yohsa vak'a-i mezkûrede yüz elli bin degil yüz bin kadar bile asker mevcûd olmamak gerekir.*”

Askerî Tahlilleri

İlk defa 1816'da Prusya Genelkurmayı bünyesinde açılan Harp Tarihi şubesinin amacı, yakın dönem savaşlarının gerçeklere uygun bir biçimde yazılarak subayların bu deneyimlerden faydalanmasını sağlamaktır. Yakın geçmişteki harplerin incelenmesiyle subaylar askerî tarih perspektifinden gelecek savaşlara hazırlanacak bu sayede ordular tekrar aynı hatalara düşmeyecekti. Tamamen pragmatik ve sonuç odaklı olan bu eleştirel tarih yazım usulünün Osmanlılardaki örneklerine ise genel itibarıyla Balkan Harbi'ne kadar rastlamak pek mümkün değildir (Özcan, 2020, s. 3-23). Bu anlamda Cevdet Paşa'nın yine bir istisna olarak askerî tarih yazımında erken dönem örneklerinden birini teşkil ettiği ifade olunabilir. Zira gerek Cevdet Paşa'nın tarih anlayışı gerekse Tarih-i Cevdet'te gördüğümüz öğretici ve pragmatik tarihçilik uygulamaları bu yöndedir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 20-22).

Elbette Cevdet Paşa'nın eleştirel ve pragmatik tarih anlayışı sadece askerî tarihle ilgili konularda değil genel itibarıyla birçok konu için geçerli olan umumi bir bakış açısıdır; tüm devlet, medeniyet işlerine dahi bu çerçeveden bakmaktadır. Cevdet Paşa, tarihte ortaya çıkan büyük devrimlerin ve ilerlemelerin özünü yakalamayı ve bunu gelecek kuşaklar için yeri ve zamanı geldiğinde hayırlı şekilde kullanmak üzere muhafaza etmeyi tarihin vazgeçilemez görevi kabul eder. Tarihçilikten maksadın, olayları arka arkaya sıralamaktan ibaret olmadığını her fırsatta vurgulayarak ibret ve ders alınmasını, eski hatalara düşülmemesi gerektiğini yeri geldikçe açıkça belirtir. İlmiye, mülkiye ve askeriye sınıflarında baş gösteren kaht-ı ricâlden, liyakatsizlik ve usulsüzlüklerden yakılarak kimi zaman çok sert eleştirilerde bulunur. Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin takip ve tatbik edilememesi, kaçırılan veya fark edilemeyen fırsatlar, *kânûn-ı kadîm* üzere gayretsizce ve amaçsızca devam ettirilen uygulamaları ise ne akılla ne dinle bağdaştırılmaz. Hemen her ciltte görevlerin ehline verilmesine, bunun getirdiği yararları, verilmediği takdirde vuku bulan zararlara değinir. Mustarip olduğu konuların başında, her dönemde padişahların yakın çevresinin kifayetsiz ve muhteris kişilerce kuşatılmış olması gelir. Yanlı ve yanlış bilgilendirmeler ile padişahların nasıl yanıltıldığı, işinin ehli kimselerin yönetimden nasıl uzaklaştırıldıklarını örnekleriyle anlatır. Paşaların iktidar mücadelesi yüzünden halkın arada çaresiz kalmasını, başıbozuk asker taifesinin yanı sıra eşkıyadan çektikleri yetmezmiş gibi cahillerden naspedilen naipler/kadılar nedeniyle ahalinin hak dahi arayamadığını taaccüple kaleme alır. Ele aldığı dönemin tenkidini yaparken kimi zaman kıyaslayıp şükretse de çoğu zaman yaşadığı devrin tenkidini de dolaylı yoldan yapmaktadır (Karakuş & Babuçoğlu, 2017, s. XL).

Cevdet Paşa'nın askerî konulardaki tahlil ve tenkitleri genelden özele doğru değerlendirilirse, eleştirilerin birkaç noktada yoğunlaştığı görülür. Bunlar bilgisizlik, tecrübesizlik, istisare etmemek, kanun ve nizam koyamama/uygulayamama gibi hususlar olup özünde devlet erkânındaki liyakatsizlik meselesidir. Cevdet Paşa'ya göre başarısızlıkların temelinde yatan asıl sebep idareci seçimlerindeki yanlışlıklardır.²⁵ Bu nedenle çok sık olarak "*emanetleri ehline verin*"²⁶ ayetini hatırlatarak devlet nizamının bu ayete uymaktan ibaret olduğunu, "*şîrâze-i nizâm-ı devlet, âyet-i mezkûrenin mazmûnuna imtisâlden ibâret olarak bu şîrâze ne kadar sökülürse nizâm-ı devlet dahi ol kadar bozulur ve ona göre dahi perîşânlık ve dürlü fenâlık vukû'a gelür*" (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 659) şeklinde ifade etmektedir. Cevdet Paşa'nın kastettiği anlamda liyakatsizlik, sadece ehliyetsiz olanların herhangi bir göreve atanmasını içermez (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 658);²⁷ Cevdet Paşa'ya göre liyakat, başarılı veya istidatlı bir kişinin mükafat kabilinden herhangi bir iyi makama atanmasını değil ehil kişinin, ehil olduğu alandaki münasip makamlara atanmasını ifade eder ki konuyu bir örnek üzerinden şöyle kaleme alır:

"İdâre-i mülkiyye, cengde bahâdîrlığı görünen bir âdeme mükâfât olarak i'tâ kılınub sonra o âdemin mülkce adem-i ma'lûmât ve kâbiliyyetinden veyâhûd tecrübesizliğinden nâşî hatâsı ve uygunsuzluğu vukû' bulduğu gibi bilâ-muhâkeme katl olunması şer' ü aklın ve hakk u insâfın hilâfıdır. İdâre-i mülk başka ve harbde yararlık başka olduğundan bir eyü cengci, gâyet fenâ vâli olabilmek ve pek memdûh u âkil ve müdebbir ü kâmil bir vâli, harbce hiçbir işe yarayamamak umûr-ı tabî'iyeden olmağla mülk-i me'mûriyyetiyle askerini birbirine karışdırmak iki tarafın işini dahi bozar" (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 325).

²⁵ "Vukelâ-yı devlet iş gördürücü bir hey'et olub vazîfe-i asliyyeleri iş görücüleri temyiz ve intihâb ile umûr-ı devleti ehline tevdi' etmekden ibâretidir. Bu cihetle devletin vukelâ-yı sıdk-ı ittisâfî sahihan insân sarrâfî olmalıdır. Yohsa ülfet ve mu'ârefeye bin'ân adam kayırmak ve gayret-i câhiliyye hasebiyle insâniyyetdir deyü mensûbîn ve müte'alikâtı derece-i ehliyet ve istihkâklarının üst tarafına çıkarmak umûr-ı devletin nâ-ehiller eline geçmesini mücib olarak vazîfe-i asliyyenin hilâfında hareket ve âdeta devlete ihânet demek olduğundan buna nasıl insâniyyet denilir. Liyâkat ve istihkâk dâ'iresinde mensûbîni gözetmege vâki'â lisân-ı umûmdan i'tirâz olunmaz ve bu derecesi enzâr-ı umûmiyede mürü'et ve insâniyyet addolunur. Lâkin bu dahi tedric ve te'ennî ile olmalıdır. Zira merâtib-i devletde def'aten terakkî iyi bir şey olmadığı bi't-tecrübe müsbet ve müsellemler olan hâlâtındandır" (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1172).

²⁶ "Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir" (Kur'an-ı Kerim Meali, 2011, s. 97).

²⁷ "Hey'et-i idâre nizâmsız olduğu sûrette fenâlar yüze çıkub ehl ü erbâb olanlar meydân bulamaz, meydân bulsa dahi ashâb-ı âğrâzın tezâhümünde istediği gibi at oynadamaz ki hattâ vaktiyle davranub da çevgân-ı fikr ve reviyetle gûy-kâr ve maslahatı der-dest ideler bundan başka maslahatın hüsn-i nizâmı iltizâm olunub da herkes müsta'id ve müstahak olduğu işde istihdâm olunur ise fâ'ide görülür yohsa müccered ba'zı ehl ü erbâb olan zevâta mükâfât sûretiyle kayrılmalarına kıyâm olunur ise onların ehliyyetinden bir fâ'ide görülmez"

Cevdet Paşa liyakatsiz atamalara dair örnekleri, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasına gelinceye kadarki Osmanlı tarihini özetlediği birinci ciltten itibaren sıkça vermektedir. İlk olarak Kanunî Sultan Süleyman'ın kaide-i kadime aykırı olarak Hasodabaşı İbrahim Ağa'yı sadaret makamına getirmesiyle başlayan suimisallerin daha sonra örnek teşkil ederek Kanunî'nin oğlu Sultan II. Selim tarafından da sürdürüldüğünü ve zamanla alt kademelere doğru bu kötü örneklerin yayıldığı tespitinde bulunur. Nitekim Sultan II. Selim de çok sevdiği ve damadı olan Yeniçeri Ağası Ali Paşa'yı Kaptan-ı Deryalığa atamış ve bahriye işlerine vakıf olmayan Ali Paşa'nın Kaptan-ı Deryalığında, Osmanlı Devleti 1571'de İnebahtı'da donanmasını kaybederek deniz tarihindeki en büyük yenilgisini almıştı (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 85).²⁸

19. yüzyıla doğru gelindiğinde konuyla ilgili neredeyse yüzlerce örneğe değinen Cevdet Paşa, vaziyet böyleyken tarihçilerin veya dönemin askerî/mülkî devlet ricalinin sorumluluklarını unutarak Osmanlı askerine korkaklık, rehavet gibi kusur bulup hata isnat etmesine ise hiçbir zaman katılmaz. Çünkü ona göre, temelde Müslüman/Türk/Osmanlı askeri de milleti de değişmemiştir. Cesareti, celadeti, kabiliyeti ve dahi askerlik için gereken maddî-manevî melekeleri tam ve aynıdır. Sorumlular ise değişen zamanın gereğini bilmeyip ona göre tedbir alamayan, tedbir alacak ehil şahsı başa getirmeyen mülkî ve askerî yöneticiler ile harp ilmini bilmeyen ehliyesiz zabıtlardır.²⁹ Cevdet Paşa'ya göre bahsedilen idareciler, Avrupalılar günden güne fen-i harbi ilerletirken bundan habersiz kalmışlar daha 16. yüzyılda askerî yenileşmeye teşebbüs etmek lazımken *mukâbele-i bi'l-misil* kaidelerini dahi unutarak askeri itaat altına dahi alamamışlardır (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 704). Halbuki İslam milletinde kelime-i şahadetten sonra telkin olunan mesele *ulû'l-emr'e* itaat³⁰ konusu olup *ila-yı kelimetullah* için can vermeye memurdurlar ki bu da ittifak üzere topyekûn hareket etmeye muvafıktır. Fen-i askerî talimlerin dahi birinci meselesi zabite itaat ve gayret ile verilen görevi yapmak olduğuna göre neferler bilmesi gereken en önemli esaslara özünde vakıftırlar. Ne için savaşım ne için şehit düştüklerini bilmektedirler. Satranç hamleleri gibi askerî hareketin safhalarını ve hakikatini bilmesi gereken neferler değildir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 703).

Cevdet Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nde askerî islahatların gerekliliğinden Sultan III. Ahmed döneminden (1703-1730) itibaren yer yer bahsediliyordu ancak Yeniçeriler nedeniyle bu konunun serbestçe konuşulması mümkün olmuyordu. O vakitlerde yeni nizama göre asker tertip edilmesi için mutlaka Avrupa'dan muallim ve mühendis getirilmesi gerekliliğine değinen Cevdet Paşa, Yeniçeriler itaat altına alınsa dahi istenen değişimin gerçekleşmesine ihtimal vermiyordu. Nitekim dönemin devlet ricalinde tanzim-i asker konusunda gerekli bilgi olmadığı gibi düzenlemelerin nasıl yapılacağına da karar verebilmiş değillerdi. Hatta bazı devlet erkânının Avrupalıların Osmanlı memleketine gidip gelmesinden dahi rahatsızlık duyduklarını belirten Cevdet Paşa, "*hâl böyle iken harbin mevkûf-i aleyhini bilmeyen erkân-ı devletin gayret-i câhilâne ve heyecân-ı efkâr-ı gâfilâneleri*" sebebiyle 1768-1774 Rus Savaşı'na girilmemesi gerekirken girildiğini ve devletin bu savaştan çok büyük hasarla çıktığını belirtir. Ancak bu yenilgi herkese büyük bir ders olmuş, artık *muallem ve muntazam* (talimli/eğitilmiş ve düzenli/disiplinli) asker tertip etme mecburiyeti cümlenin malumu olmuşsa da Tophane'deki bazı teşebbüsler dışında III. Selim zamanına kadar yine kayda değer bir şey yapmak mümkün olmamıştı (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 108-109).

Devlet işlerini saat çarklarına benzeten Cevdet Paşa, askerî meselelerin yeri geldikçe mülkiye ve ilmiye işleriyle birlikte devletin geneline şamil konular olarak ele alınması gerekliliğinin farkındaydı. Nizam-ı Cedid döneminde askerî teşkilatta görülen başarısızlıkların sebepleri arasına bu hususu da ekleyen Cevdet Paşa, tanzim-i asker meselesi ile birlikte umur-ı mülkiye düzenlemelerinin birlikte ele alınması gerekirken bunun ihmal edilmesi nedeniyle başarılı olunamadığını da ifade eder.³¹ Ayrıca 17. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa'da fen-i

²⁸ "Ve egerçi pâdişâh-ı müşârûn-ileyh hazretleri bi'z-zât mesâlih-i devletin rü'yetine nasb-ı nefsi ihtimâm ederek vükelâsi alt mülâhaza kabîlinden olmasıyla her kim vezîr-i âzam olsa âsiyâb-ı devletin idâresine hâlel gelmeyeceği der-kâr olduğundan mesâlihî kemâl-i sühûlet ile dil-hâh-ı âlisi üzre cereyânî için böyle perverde-i dest-i terbiyyeti olan bir zâtı sadârete götürmesi kendü zamânında muhill-i maslahat olmadıysa da bu vechile ahlâfına sû-i misâl göstermiş olduğundan sonra gelenlar dahi zâten sevdiikleri bende-i mahsûsların vezîr etmeğe başlayub bu makûleler ise gençlik ve tecrübesizlik âleminde nâ'il oldukları teveccüh ve iltifât-ı pâdişâhiye mağrûr olarak ahvâl-i âleme vukûfları olmadığı gibi erbâb-ı vukûfdan su'âle dahi tenezzül itmedikleri cihetle hemân re'y-i hod-serâne ile iş görölüb kânûn ve kâ'ideye ri'âyet ve (en-tu'eddü'l-emânâti ilâ ehlihâ) emr-i şerîfine tevfiik hareket olunmaz ve iş artık zâtıyyâta intikâl ile hakîkaten maslahat görmek maksad-ı sahihi düşünülmez olduğundan devletin nizâm ve intizâmı muhtell ve kuvveti za'fa mübeddel olmağa başladı. Ez-cümle Sultân Selîm-i Sâni ibtidâ-yı cülûsunda yeniçeri ağasını kapudan-ı deryâ nasb edüb o dahi ahvâl-i bahrdan bi-haber olmağa zirde beyân olunacağı vechile İnebahtı Limanı'nda Donanma-yı Hümâyûni yakmış ve işte ol vakit kuvve-i bahriyye-i Devlet-i Aliyye tenezzüle yüz tutmuş idi."

²⁹ "Osmânlu milleti askerlige lâzım olan kâffe-i sıfâtı câmi' olub askerimizin celâdet ve şecâ'atleri pek ziyâde ve sür'at-i cevelân ve hareketleri ve iktisâb-ı fûnûn-ı harbiyyede olan isti'dâd ve kabiliyyetleri fevka'l-âde olduğu yâr ve ayyâr nazarında müsbet ve müsellemler olan mevâddan olub belki ifrât-ı cesâret ve celâdetlerinden başka i'tirâz olunacak bir şey bulunamaz ammâ asâkir nizâmsız ve zâbitânı ehliyyetsiz olduğu hâlde askerinin şecâ'at ve celâdetinin dahi bir semeresi görülemez lâkin bununla asâkir müttehem olmayub bu kusur müdürân-ı devlet ve müdebbirân-ı umûr-ı saltanat olan zevâta râci'dir." (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 669-670).

³⁰ İslam toplumunda, devlet başkanından başlayarak üst kademe yöneticiler ile toplumsal otorite sahibi müslüman kimselere itaat edilmesi gerektiğine dair dinin emirlerinden biridir. *Kur'ân-ı Kerîm*'de iki yerde geçmektedir. Bir âyette müslümanların Allah'a, Peygamber'e ve ulû'l-emre itaat etmesi emredilmekte (Nisâ 4/59), diğer âyette ise müslümanların toplumun güvenliğiyle ilgili bir sorunla karşılaştıklarında onu yaymak yerine kendilerinden olan ulû'l-emre götürmelerinin daha uygun olacağı (Nisâ 4/83) belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bk. (Türkcan, 2012, s. 295-297).

³¹ "Her taraftan asâkir-i nizâmiyye tertîbi elzem görülüyordu. Lâkin Devlet-i Aliyye'nin ahvâl-i mülkiyyesi dahi muhtell olub bir bozuk hey'et ise bir hey'et-i muntazamayı idâre idemeyeceğinden tanzim-i askerle berâber umûr-ı mülkiyyenin tanzîmi dahi lâzime-i hâl ve maslahatdan idi. Çünkü umûr-ı devlet

harp usulü geliştikçe bunların takip edilerek az veya çok demeden askerî usullerin değiştirilerek başta Yeniçeriler olmak üzere tüm Ocakların tedricen yenileşmeye alıştırılması gerektiğini, bunlar yapılmayınca yıllarca oldukları gibi kalan Ocak askerindeki nizamsızlık illetinin kronik hale gelerek ilaçla sıhhat ve ıslah bulamayacak seviyeye geldiğinden külliye lağvedilmelerinden başka çare kalmadığını belirtir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1582). Süvari olan Delil askerinin ise Yeniçeri Ocağı gibi devleti ele geçirmesinin söz konusu olmadığından talim ve nizam ile disiplin altına alınması mümkünken bunun da seraskerlerin süvari kullanılacak mevkiileri layıkıyla bilmemeleri ve yerli yersiz düşman ateşi üzerine sürüp zayıf verdikten sonra Delil askerinin saf harbinde işe yaramadığını zannetmeleri nedeniyle tarihe karıştığını belirtir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1580-1581). Bununla beraber Sultan I. Abdülhamid zamanında doğru bir kararla Sürat Topçuları Ocağı müstakim bir ocak olmak üzere tertip olunmuşsa da sonradan Topçu Ocağına dahil edilmeleriyle bunlara da fesat sirayet ettiğinden birleştirme kararını hata olarak nitelendirir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1573).

Cevdet Paşa'nın askerî meselelere dair yorum ve tahlillerine Tarih-i Cevdet'in birçok bölümünde rastlamak mümkündür. Bunlar bazen konu akışında karşılaşılan birkaç satır, bazense 1787-1792 Osmanlı, Rus ve Avusturya Savaşlarında olduğu gibi sayfalarca süren muharebe anlatımlarıdır. Ancak Cevdet Paşa'nın askerî meselelerdeki vukufiyetini görebileceğimiz en kapsamlı tahlillerini yaptığı sayfalar, Nizam-ı Cedit öncesinde Sultan III. Selim'e sunulan layihaları değerlendirdiği kısımdır. Burada layihaları tek tek ele alıp konularına göre de değerlendiren Cevdet Paşa, layiha sahiplerinin en basit askerî meseleleri dahi bilmediği için Sultan III. Selim'i de gerektiği gibi bilgilendiremediklerini ifade eder. Gerçi o vakitlerde Avrupa'da yayılmış olan askerî bilim kitaplarının henüz Türkçeye tercüme edilmemiş olması nedeniyle askerî talim ve tanzim konularının nazariyatından dahi İstanbul'da kimsenin haberinin olmadığını da belirtir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1575).

Layiha sahiplerinin görüşleriyle Nizam-ı Cedit dönemine gelinceye kadarki süreçleri yaklaşık yetmiş beş sayfa boyunca tartışma usulü içerisinde kaleme alan Cevdet Paşa, yeniden devşirme usulüne geçilmesinden, eyalet askerlerinden düzenli ordu kurulmasına, ocakların nizamından, tımar/ulufe işlerine kadar layiha sahiplerinin görüşlerini ele alarak bunların neredeyse tamamının ne kadar tutarsız ve mesnetsiz olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin aşiret askerlerinden düzenli ordu tertip etme fikrine karşı "*aşâ'ir ve kabâ'il askeri, bir muntazam ordu ma'ıyyetinde haff süvâri işlerine yarar yoksa memleket muhâfazasına kâdir olamaz, bu asırlarda Tatar askeri işe yarasaydı kendi yurdları olan Kırım'ı muhâfaza edebilirlerdi*" (s. 1597) demektedir. Yine yüz elli yıl önce terk edilen devşirme usulünün bozulma sebepleri ortadan kaldırılmadan o günlerde nasıl mümkün görülebileceği, hangi esaslara göre kimin devşirilip ne surette yetiştirileceği gibi izah edilmeksizin ortaya atılan fikirlerin Sultan III. Selim'i dahi kahkahalara gark ettiğini yazar (s. 1576-1579). Cevdet Paşa, asıl meselenin Ocaklar nizamına sokulamazken ordunun nasıl yekvücut olup askerî sınıfların nasıl ahenk içinde çalışacağı, fen-i harbe uygun muallem ve muntazam asker tertibiyle her yüz nefere, on altı zabıt (%16 subay oranı) gerektiğinden bahisle bunların nasıl yetiştirileceği gibi meseleler olduğunu ifade etmektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1583-1593).

Kaleme aldığı meseleleri sadece eleştirmekle kalmayan Cevdet Paşa, sorunları ortaya koyduktan sonra yapılması gerekenleri de izaha gayret göstermektedir. Bu kapsamda, Nizam-ı Cedit üzerinden yoğunlaştığı askerî meselelere ait değerlendirmeleri ordu teorisyenliğine varacak niteliktedir. Cevdet Paşa'nın formüle ettiği esaslara göre, her yerde ve her devirde iş görecektir etkin bir ordu için yedi temel şartın sağlanması gerekmekte olup bu yetkin ordunun işlerliğini kaybetmemesi için de sürekli cari tutulacak iki kaideyle birlikte toplam dokuz esas bulunmaktadır. Aslına ve şekline sadık kalarak günümüz Türkçesine aktarmaya çalıştığımız esaslar şöyledir:

1. Asker genç, dinç, her yönden sıhhatli ve sağlam olmalıdır. Sağlıklarının muhafazası tıp ve cerrahinin revaç bularak gelişmesine bağlıdır.
2. Asker ve zabıtlar, askerî talim ve hizmetlerde mahir olmalıdır.
3. Ordu erkânı olan tüm üst rütbedekiler bütün askerî malumata ve askerî bilimlere vakıf olmalıdır.
4. Ordu seraskeri namuslu, dosdoğru ve dürüst olmalı. Cebir ve merhamet gösterirken kötü niyet ya da karşılık gözetmemeli, herhangi bir işte aşırılığa ya da ihmalkarlığa düşmemeli, seri hareketli, çok gezen, çabuk anlayan, doğru gören, tedbirli, uzak görüşlü, metanetli, cesaretli, harbin inceliklerini bilen, askerinin şevk ve gayretini coşturabilecek konuşmalar yapabilen velhasıl tüm bu faziletlere sahip kâmil biri olmalıdır. Bu vasıfların meydana gelmesi ise ilimler ile maarifin gereği gibi gelişip yayılmasıyla askerî mektepler ve sair okulların açılmasına bağlıdır.

sâ'at çarhları gibi yek-dîgere muttasıl ve merbût ve bu dolabın hüsn-i intizâm üzre dönmesi cümlesinin taht-ı nizâm ve râbıtada bulunmasına menûat olduğundan Devlet-i Aliyye her dâ'iresince ıslahât-ı esâsiyyeye muhtâc idi. Lâkin bir devletin böyle külliyyen tebdîl ve tecdîd-i nizâmâtı müceddeden bir devlet teşkilinden güc olduğuna binâ'en ..." (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1574).

5. Her türlü harp araç ve gereçleri ile silahlarının eksiksiz, kusursuz ve mümkünse düşmaninkilerden daha iyi olması gerekir. Bu da ancak maarif ve sanayinin ilerlemesiyle gerçekleşir.
6. *Ruhü'l-ceyş* (askerlik/ordu/birlik ruhu) denilen manevî kuvvettir ki bir askerın diğer askerlerden ayrılmadan savunmada (sebat) ya da taarruzda (savlet) yarışarcasına coşku ve gayretle birlikte hareket etmesidir. Orduyu yekvücut yapan bu ruh olup bunun da esası zapturapt (disiplin, düzen, intizam) maddesidir. Zira kural ve rabatası olmayan asker topluluğu cansız beden gibi olup istenileni gerçekleştiremez. Düzen ve disiplinin meydana gelmesi ise ceza (mücâzât) ve takdir (mükâfât) kurallarının hakkıyla, aşırılıktan kaçınarak, kanun ve adalet üzere işletilmesine bağlıdır. Askeri disiplin altında tutacak olan bunlardır. Ayrıca maddi ve ilmi açıdan eşit şartlardaki iki ordudan hangisinin şevk ve gayreti (moral ve motivasyon) fazlaysa onun kazanması doğaldır ki İslam askerinde bunu sağlayan daha ziyade dinî fikirlere. Ayrıca diğer bir manevi kuvvet olarak kumandanların konuşmaları gelir ki askerleri cenkte alevlendirecek/hırslandıracak en keskin silahtır. Bu da ayrı bir fen olarak *belagat-ı askeriye* olarak adlandırılır.
7. Yukardaki şartları sağlayan muvazzaf ordu madden, ilmen ve manen mükemmel hâle geldikten sonra yine muallim ve muntazam redif ve ihtiyat kuvvetlerinin teşkili lazımdır ki bir memleketin ikinci ve üçüncü savunma hatları da bunlardır.

Cevdet Paşa'ya göre bu yedi şartın yanı sıra, orduların başarılarını devam ettirebilmesi için sürekli uygulamada tutulması gereken iki kural daha vardır. Bunlardan birincisi; ilim, maarif ve zanaat sahiplerine mükafat kapılarının açık tutularak rütbe ve makam konularında ehliyet ve kabiliyetin esas alınmasıdır. Çünkü ilim ve hünerin gelişerek yayılması ancak ehil ve erbap olanlarına ilgi ve teveccüh gösterilmesiyle meydana gelir. İkincisi ise askerî hizmette bulunanların kanun ve nizama riayet ederek, başına buyruk karar ve hareketlerde bulunmasının önüne geçilmesidir. Zira gerekli istişare, fikir ve karar birliği olmadan ya da müttetikken karar verilen konularda karar vericilerin başına buyruk veya inatçı davranması ordu içindeki birliği bozduğu gibi yapana da yaptığı işe de bir hayır getirmeyeceği aşıkardır. Hatta bu son iki kaide tüm devlet işleri ve kademeleri için de geçerli olup bunu sağlayamayan devlet yönetimi zaten öyle muntazam bir askerî kuvveti nizama alarak idare edemez. Bununla birlikte serasker olanlara güvenerek askerî işlerine müdahale etmemek gerektiğini belirten Cevdet Paşa, ayrıca tüm bu kaidelerin gerçekleşmesinin de malî kuvvete bağlı olduğunu ifade etmektedir (Ahmed Cevdet Paşa, 2017, s. 1583-1586).

Cevdet Paşa'nın ideal bir ordu düzeni için formüle ettiği (7+2) dokuz esasın, günümüzde dahi asgari müşterek şartları sağladığını savunmak mümkündür. Zira burada değinmediği askeralma konusu hariç olmak üzere askerî eğitimden sağlığa, moral değerlerden mali işlere kadar belirtilen esaslar için "eksik" nitelendirmesi yapmak mümkünse de "yanlış" demek zordur.

Sonuç

Askerî tarihin kapsamı, kuramsal ve metodolojik yaklaşımlar ile tartışmalar (Şayın & Yıldız, 2012) elbette bu çalışmanın konusu değildir. Ancak bu tartışmaları veriler ışığında daha anlamlı bir hâle getirebilmek için bu neviden çok daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu ortadadır. Zira askerî tarih yazımında Orhun Abidelerinde dahi izlerine rastladığımız ders çıkarmaya yönelik eleştirel bakış açısının örneklerine Balkan Harbi'ne kadar neredeyse rastlayamamak izah edilmeye muhtaçtır.

Türk tarihinin 19. yüzyıl sonlarına kadarki askerî tarih metinleri genel bir bakış açısıyla gözden geçirildiğinde karşımıza çıkan ilk metinler *zafname*, *gazavatname* ve *menakıbnâme* tarzındaki hamaset temalı destansı anlatılardır. Bu metinler, hâliyle gerçekçi ve eleştirel olmaktan uzaktır. Osmanlı tarih yazıcılığında çoğu zaman vakaları arka arkaya sıralamaktan ibaret anlatımlarda ise eleştirel unsurlara rastlamak zordur. İstisna kabilinden *siyasetname* ve *nasihatname* türü eserler akla gelir ki bunlar da ima ve gönderme yollu dolaylı anlatımları sebebiyle araştırmacıların işini bir hayli zorlaştırır. *Risale*, *layiha* ve sonradan *rapor* adıyla kaleme alınan *islahatnameler* yekûnu ise daha fazla tetkik edilmesi gereken evraktandır.

Askerî tarih yazımına yönelik kabaca tasvir etmeye çalıştığımız çerçevede Ahmed Cevdet Paşa'nın yazdıkları ise bilinen farklı bir alana tekabül etmektedir. *Tarih-i Cevdet* adlı eseriyle Türkiye'de modern tarih yazımının ilk örneklerinden birini teşkil eden Cevdet Paşa, Türk askerî tarih yazıcılığı alanında da ilk örnek diyebileceğimiz günümüz usullerine yakın birçok farklı uygulamaya imza atmıştır. Esasında Cevdet Paşa'nın eser verdiği tarih, hukuk, dinî ilimler, mantık, takvim, edebiyat ve dil-gramer gibi alanlarda da ilkleri teşkil eden eserler vermesi aynı sağlam muhakeme ve metodoloji kurallarını askerî tarihin alanına giren konularda da işletmesiyle alakalıdır. Medrese kökenli olup müderrislik, kadılık, valilik ve birbirinden farklı nazırlıklardaki devlet tecrübesi ise Cevdet Paşa'yı teorikle pratiği birleştiren, devletin tüm işleyişine vakıf, derinlemesine düşünerek analiz yapabilen ve sistemli bilgi üretme yeteneği olan bir teorisyen konumuna getirmiştir.

Cevdet Paşa'nın modern tarihçilik anlayışındaki uygulamaları, doğal olarak askerî tarih yazıcılığında da görülür. Hatta askerî tarih konularında daha dikkatli bir şekilde tatbik ettiği bu uygulamalar; yerli-yabancı geniş kaynakça kullanımı, kaynaklarını ilmî tenkite tabi

tutması, eleştirel bakış açısı, yazım usulü, üslubu ve pragmatik olması gibi geniş bir alana şamildir. Ancak Cevdet Paşa'yı askerî tarih yazımı açısından daha önemli hâle getiren, askerî kültür ile askerî bilimlere olan hakimiyetini eserlerine yansıtmaması, muharebelerden askerî-idarî dersler çıkartmaya çalışması ile ordu teorisyenliğine varacak değerlendirmelerde bulunmasıdır. Bunlar Cevdet Paşa'nın teşkilatçılığı, valiliği ve isyan bastırmakla görevlendirdiği zamanlara ait dönem tecrübeleriyle birlikte değerlendirildiğinde yazdıklarını çok daha kıymetli hâle getirmektedir. Ayrıca Tarih-i Cevdet'in 1854 yılında başlayıp devam eden yayımlanma sürecinde, asker kişilerin dahi askerî konularda çok fazla eser bırakmadığı hatırlanırsa yazılanların önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu nedenlerle Ahmed Cevdet Paşa'yı modern askerî tarihçiler arasında ilk sıralarda saymak hiç de yanlış olmayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

a. BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

BOA, DH.SAİD.MEM, 8-12 (Ahmed Cevdet Paşa Tercüme-i Hal Dosyası).

BOA, Y.EE, 39-20.

b. Atatürk Kitaplığı (İstanbul Büyükşehir Belediyesi), Cevdet Paşa Yazmaları

Tercüme-i Hâl Defteri (t.y.). İBB Atatürk Kitaplığı, Cevdet Paşa Yazmaları. (Demirbaş: CP_Yz_000047, Yer Numarası: 92 CEV 92 CEV 1).

2.Telif Eserler

Ahmed Cevdet. (1309). *Târîh-i Cevdet (tertîb-i cedîd)* (Cilt I-XII, 2. baskı). Matbaa-i Osmâniyye.

Ahmed Cevdet. (1271). *Târîh-i Cevdet* (Cilt 1). Dersaadet.

Ahmed Cevdet Paşa. (2017). *Târîh-i Cevdet (tertîb-i cedîd) zeyl ve ilaveleriyle tam metin transkripsiyon* (Kitap 1-3, Cilt 1-12, S. E. Karakuş & M. Babuçoğlu, Haz.). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Kültür Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa. (1980). *Maruzat* (Y. Halaçoğlu, Haz.). Çağrı Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa. (1331). *Kısas-ı enbiya aleyhi's-selam (ve tevarih-i hulefa)* (Cüz I-XII). Kanaat Matbaası.

Ahmed Cevdet Paşa. (1986). *Tezakir* (C. Baysun, Haz., Cilt I-IV, 2. baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa. (2007). *Tertîb-i cedid kavaid-i Osmaniyye* (E. Karabacak, Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmed Cevdet Paşa. (2001). *Belagat-ı Osmaniyye* (T. Karabey & M. Atalay, Haz.). Akçağ Yayınları.

Arıkan, Z. (2011). Târîh-i Cevdet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (Cilt XL, s.75-77).

Aydın, M. A. (2003). Mecelle-i ahkâm-ı adliyye. *Türkiye Diyanet Vakfı ansiklopedisi* (Cilt XXVIII, s. 231-235).

Halaçoğlu, Y., & Aydın, M. A. (1993). Cevdet Paşa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (Cilt VII, s. 443-450).

İhsanoğlu, E. (2004). *Osmanlı askerlik literatürü tarihi* (Cilt I-II). İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.

Kur'an-ı Kerim Meali (2011). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kütükoğlu, B. (1986). Tarihçi Cevdet Paşa. *Ahmed Cevdet Paşa semineri bildirileri* (27-28 Mayıs 1985, s. 107-114). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Yayınları.

Neumann, C. K. (2000). *Araç tarih amaç Tanzimat, Tarih-i Cevdet'in siyasi anlamı* (M. Arun, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ölmezoglu, A. (1979). Cevdet Paşa. *İslâm ansiklopedisi* (Cilt III, 2. Baskı, s. 114-123). Millî Eğitim Basımevi.

Özcan, A. (2020). Askerî tarih, tarihsel gelişimi, yazarlar ve okurları üzerinde bir değerlendirme. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 1, 3-23.

Şayin, C., & Yıldız, G. (Der.). (2012). *Osmanlı askerî tarihini araştırmak: yeni kaynaklar & yeni yaklaşımlar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkcan, T. (2012). Ülü'l-emr. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi* (Cilt XLII, s.295-297).

Extended Summary

Ahmed Cevdet Pasha (1823-1895), who wrote pioneering works in his field as well as being a statesman, was one of the first historians in Turkish historiography to go beyond the classical chronicle tradition and to use historical methodology and methods close to scientific discipline in the sense we use today. In his work *Tarih-i Cevdet*, Ahmed Cevdet Pasha adhered to the classical Ottoman historiography of the period in form, but in essence, he paved the way for scientific historiography and advanced the old tradition of the chroniclers in terms of historical philosophy and methodology. The use of sources in *Tarih-i Cevdet*, the criticism of the sources, the way the issues are handled, Cevdet Pasha's interpretations and comparative approach are among the first comprehensive examples of Turkish historiography.

Cevdet Pasha's writings in the field of military history, on the other hand, contain many features that are also among the first examples. However, until today, Ahmed Cevdet Pasha's texts in the field of military history have not been the subject of scientific research and their prominent features have not been revealed. Of course, the fact that the works of Cevdet Pasha's pen are comprehensive and voluminous works that span many disciplines and disciplines has a share in this. There is no doubt that many new interpretations and evaluations will emerge with further research in different disciplines.

In this article, after briefly discussing the biography of Ahmed Cevdet Pasha, the methodology applied by Cevdet Pasha in writing military history and its prominent aspects are the subject of research through his work *Tarih-i Cevdet*. In the first volume of his twelve-volume history, Cevdet Pasha summarizes the histories of the Eastern and Western world starting from Hz. Adam until 1774, and in the following volumes, he discusses the developments between 1774-1826 in detail with a focus on the Ottoman world. In doing so, Cevdet Pasha uses a variety of information and documents, from archival documents to the works of local and foreign historians, from oral history to his own observations and experiences, and is also well versed in military history and is remarkable in his comparisons and evaluations. Already in the first volume of the work, he opens a separate title titled "*Fenn-i Harbe Dairdir*" (is about military sciences) and explains that the science of warfare is divided into two separate sciences, namely *sevkülçeys* (strategy) and *ta'biyetülçeys* (tactics), with examples from Europe; he compares the Ottoman war chronicles with the war chronicles of the enemy forces and endeavors to understand and write the battles as they took place. Cevdet Pasha's interpretations, which make comprehensive army and battle analyses through a line of logic without neglecting even relatively minor or detailed military issues, sometimes veer towards the philosophy of war and the theorizing of Islamic/Ottoman soldiers. The purpose of this endeavor is to turn history into an object lesson in the true sense of the word, to show the missed opportunities and to prevent the same mistakes from being made again and again with the improvement in the army and even the state. Considering that the reason for the emergence of war historiography in Europe was basically shaped by taking lessons from past battles, it can be stated that there is not a big difference between Cevdet Pasha's military historiography and Turkish military historiography.

Cevdet Pasha has also put his signature under many different practices that we can call the first examples in the field of Turkish military historiography. In fact, Cevdet Pasha's pioneering works in fields such as history, law, religious sciences, logic, calendar, literature, and language-grammar are related to the fact that he applied the same rules of sound reasoning and methodology to military history. Cevdet Pasha's madrasa background and his state experience as a muderris, qadi, governor and minister in different ministries made him a theoretician who combined theory and practice, who was familiar with the entire functioning of the state, who could analyze by thinking deeply and who had the ability to produce systematic knowledge.

It is possible to see the practices in Cevdet Pasha's understanding of modern historiography in his military historiography. In fact, these practices, which he applied more carefully in military history, cover a wide range of areas such as his use of a wide range of local and foreign sources, subjecting his sources to scientific criticism, his critical point of view, his writing method, style and pragmatism. However, what makes Cevdet Pasha more important in terms of military historiography is his command of military culture and military sciences, his attempt to draw military lessons from battles, and his evaluations to the point of military theorizing. Particularly in the pages where he discusses the debates on military renewal in the Ottoman Empire, he clearly expresses these ideas and endeavors to formulate the principles that will form the basis for an effective army that will function in every place and in every era. When Cevdet Pasha's views of this kind are evaluated together with his experiences as an organizer, governor and when he was tasked with suppressing rebellions, they make his writings much more valuable. Moreover, if it is remembered that even military men did not leave many works on military subjects during the publication process of *Tarih-i Cevdet*, which started in 1854, the importance of what was written will be better understood.